

HET DIALECT VAN CHARLOIS (1): DE DIALECTEN VAN HET EILAND IJSSELMONDE

Inleiding

Wie tegenwoordig door Charlois loopt hoort een grote verscheidenheid aan talen en dialecten: Rotterdams, Turks, Arabisch, Berbers en ga zo maar door. Hoewel het nu haast ondenkbaar lijkt, is deze verscheidenheid vrij recent. Als we een tijdmachine hadden en uit zouden stappen rond het jaar 1900 of iets daarvoor dan zouden we héél andere talen horen al lopende door Charlois. Beter gezegd, we zouden vooral één taal horen: het Oudsjaarloos. Hoewel de oorspronkelijke taal van het dorp zou deze spraak de meeste inwoners van Charlois meer buitenlands aandoen als menig andere allochtone taal die men tegenwoordig horen kan.

Over deze oorspronkelijke taal van Charlois die toen gesproken werd gaat dit artikel. Echter, om het Oudsjaarloos goed te kunnen begrijpen moeten we eerst kennis hebben van de andere IJsselmondse dialecten zoals die gesproken werden en worden op het eiland. Hierover gaat het eerste deel van dit artikel, in het andere deel zal ik ingaan op het oude dialect van Charlois zelf.

De Koedood en over de verschillende dialecten van het eiland IJsselmonde

Wie via Barendrecht naar Rhoon toe wil, komt over het kleine riviertje de Koedood. De meeste mensen zullen zich er niet van bewust zijn maar wie de Koedood passeert, gaat over de belangrijkste taalgrens van het eiland IJsselmonde. Deze kleine binnenarm vormt namelijk de natuurlijke grens tussen het Oost-IJsselmonds en het West-IJsselmonds, de twee belangrijkste dialectgroepen op het eiland. Hoewel ze beide op hetzelfde eiland gesproken worden, verschillen de twee dialectgroepen behoorlijk van elkaar.

Verschillen tussen West- en Oost-IJsselmonds

De dialecten ten westen en oosten van de Koedood verschillen zowel qua klankkleur als grammaticaal van elkaar. Er zijn zelfs woordverschillen maar die zijn nog niet goed genoeg in kaart gebracht.

In de tabel hieronder zijn de verschillen schematisch naast elkaar gezet. Als eerste zijn de klankverschillen op rij gezet, gevolgd door een witregel waarna de grammaticaverschillen aan bod komen en als laatste het voornaamste woordverschil.

West-IJsselmonds	Oost-IJsselmonds
oi	ui
-er	-ar
ei/ij	aai/ij
-ans	-ááñs
of	af
oek	ok
-tje	-t(j)ie, -(e)chie
Jan z'n weuning, tis t'r êên van Jan	Janne weuning, tis t'r êên van Janne
vêêk	dêêk

Klankverschillen

Zoals in de tabel af te lezen valt, doen de grootste verschillen binnen de IJsselmondse dialecten zich voor op klankniveau. De twee opvallendste verschillen hierbinnen zijn de uitspraak van de 'ui' (bv huis, muis, tuin) en -a voor -r (bv in woorden als 'arm', 'warm', 'varken'). In het West-IJsselmonds worden woorden met een ui uitgesproken met een korte 'oi', in het Oost-IJsselmonds worden ze uitgesproken zoals het Standaard Nederlands. Het West-IJsselmonds sluit met zijn 'oi' uitspraak aan bij het West-Hoekschevaards. Hier klinkt de 'ui' ook als 'oi' (Piershil, Goudswaard) en zelfs als 'ooi' (Oud-Beijerland) en 'ûie' (Nieuw-Beijerland). Als tweede belangrijkste verschil noemde ik de uitspraak van de a voor een r in woorden als 'arbeider', 'warm' en 'varken'. In het West-IJsselmonds worden deze woorden uitgesproken als 'errebeier', 'werm' en 'verke'. Hiermee sluit het West-IJsselmonds aan bij het Hoekschevaards (zowel bij het West-Hoekschevaards als het Oost-Hoekschevaards) en het taalgebied van Voorne-Putten. Het Oost-IJsselmonds laat de a voor een r onveranderd en spreekt zodoende van 'arreebaier', 'warm' en 'varke' waarmee het aansluit bij het West-Alblasserwaards en het Krimpenerwaards.

Er bestaan nog twee grote verschillen in klank aan de weerszijden van de Koedood. In het Oost-IJsselmonds worden woorden als 'dansen' en 'krans' uitgesproken als 'dááñse', 'krááñs'. Niet alle sprekers van het Oost-IJsselmonds doen hieraan maar het verschijnsel is wijdverspreid en komt ook voor in het West-Alblasserwaards, het Krimpenerwaards en het Hoekschevaards. Het West-IJsselmonds laat de a voor -ns onveranderd en sluit hiermee meer aan op de dialecten van Voorne-Putten.

Het laatste grote klankverschil betreft de uitspraak van een korte 'ei'. Ten oosten van de Koedood wordt een duidelijk verschil gemaakt tussen woorden met een korte 'ei' en een lange 'ij'. Een korte 'ei' wordt uitgesproken als 'aai' en de lange ij als een zéér korte 'ai' of blijft zelfs onveranderd. Woorden als 'geit', 'klein' en 'meid' worden dus uitgesproken als 'gaait', 'klaain' en 'maaid', terwijl woorden als 'fijn' en 'dijk' onveranderd blijven. Dit verschijnsel is niet specifiek voor het Oost-IJsselmonds maar komt ook voor in het Oost-Hoekschevaards en het West-Alblasserwaards.

Ten westen van de Koedood doet zich dit verschijnsel niet voor, korte 'ei' en lange 'ij' kunnen daar allebei klinken als een korte 'ai' of blijven zelfs onveranderd. Hiermee sluit het West-IJsselmonds aan bij het West-Hoekschevaards wat dit onderscheid evenmin kent.

Voorts zijn er nog een tweetal kleine verschillen in de uitspraak die zich slechts uiten in een tweetal losse woorden: 'oek' en 'af'. Het Oost-IJsselmonds spreekt van 'ok' en 'af', het West-IJsselmonds spreekt van 'oek' en 'of'. De uitspraak van 'oek' is eigen aan de dialecten van Voorne-Putten maar is ook wijdverspreid in het westen van de Krimpenerwaard. De andere uitspraak, 'ok' komt voor in Hoeksche Waard, in de Alblasserwaard en in het oosten van de Krimpenerwaard. Een andere verspreiding kent de uitspraak van 'af'.

'Of' komt voor in vrijwel de gehele Hoeksche Waard (met uitzondering van 's Gravendeel en het buurtschap De Wacht) en op Voorne-Putten. 'Af' domineert in de Alblasserwaard en in de Krimpenerwaard (hoewel in dat laatste gebied in de negentiende eeuw tot aan het begin van de twintigste eeuw ook 'of' voorkwam). Er is nog één belangrijk klankverschil wat niet in deze tabel staat.

Aanwijzingen bestaan namelijk dat het West-IJsselmonds een 'ae' klank heeft (of beter gezegd: had) in sommige woorden waar het Oost-IJsselmonds een 'ao' klank heeft. Zo heb ik tijdens mijn veldwerk sommige mensen uit Pernis en Poortugaal 'waeter' en 'gaen' horen zeggen. In het Oost-IJsselmonds worden deze woorden als 'waoter' en 'gaon' uitgesproken. De reden dat ik dit verschil in klank niet in de tabel heb gezet heeft te maken met het feit dat dit nog niet voldoende onderzocht is. Verder onderzoek wordt ook bijzonder lastig want de 'ae' klank is zelfs zo goed als verdwenen in het West-IJsselmonds, van de ongeveer vijftien mensen die ik daar heb gesproken, lieten nog slechts drie mensen een 'ae' horen. In het Oost-IJsselmonds is de klank nog volop aanwezig in het dialect maar daar ga ik later (te weten in het tweede deel van dit artikel) dieper op in.

Grammatica verschillen

Nu we de klankverschillen allemaal behandeld hebben, komen we aan op de vlakken waarin het oosten van het eiland grammaticaal verschilt van het westen. Het betreft hier twee kenmerken: het vervoegen van eigennamen en de vorming van verkleinwoorden. Beide zijn opvallende verschillen en springen ook direct in het oor.

Als eerste zal ik ingaan op de vorming van verkleinwoorden, hier bestaan héél grote en duidelijke verschillen tussen het West-IJsselmonds en het Oost-IJsselmonds.

Het Oost-IJsselmonds heeft -tie of -tjie als uitgang bij woorden met een lange klinker of een stomme e die eindigen op l, n en r: 'bôöntjie', 'deurtie', 'taefeltie', 'uurtie', enz. Verder kent het (j)ie bij woorden die eindigen op d, t of -rt: 'handjie', 'kwartie', 'staertie', enz.

Verder heeft het Oost-IJsselmonds '-chie' bij woorden die eindigen op een klinker of een w ('zoochie', 'touwchie') en -echie bij woorden met een korte klinker en die eindigen op -l, -n, -r, -m ('blommechie', 'kammechie', 'mannechie', 'karrechie', enz). Hiermee schaaft het Oost-IJsselmonds zich bij de dialecten van de Alblasserwaard en de Krimpenerwaard, het Oost-Hoekschevaards en zelfs de meeste Utrechtse dialecten die allemaal ook op deze zelfde manier hun verkleinwoorden vormen.

Het West-IJsselmonds kent deze vormen echter niet. Hier vormt men de verkleining van bovenstaande woorden zoals in het Nederlands: met -tje dus. Ten westen van de Koedood klinkt het dus als volgt: 'bôöntje', 'deurtje', 'tafeltje', 'uurtje', 'zootje', 'touwtje', 'blommetje', 'kammetje', 'manneltje', 'karetje', enzovoort. Hiermee schaaft het West-IJsselmonds zich onder de dialecten van Voorne-Putten en zelfs van het grootste deel van westelijk Zuid-Holland die de Oost-IJsselmondse vormen evenmin kennen.

Een uitzondering binnen het West-IJsselmonds kan echter gemaakt worden voor het Rhooons, dit dialect neemt hier een tussenpositie in. Te Rhooon zegt men 'kwartie' en 'dubbeltie' terwijl de andere dorpen 'kwartje' en 'dubbeltje' zeggen, ook in het oorspronkelijke dialect van de Heijplaat schijnt dit voorgekomen te hebben. Het dialect van Rhooon doet echter niet helemaal mee met het Oost-IJsselmonds: een kleine man blijft daar 'een klein mannetje' en wordt niet een 'klaain mannechie' zoals men dat doet ten oosten van de Koedood. Het tweede en laatste belangrijke grammaticale verschil tussen het West- en Oost-IJsselmonds is het vervoegen van eigennamen. Basisregel is dat namen die eindigen op een medeklinker een verbuigings -e krijgen (Jan: tis van Janne) en namen die

eindigen op een klinker een verbuigings -s (Maortie: tis r' één van Maorties). Hierbij dient wel gezegd te worden dat dit niet mogelijk is als de naam voorkomt als onderwerp in een hoofdzin, men kan dus niet zeggen: *Maorties liep v'rbij. Dit kan alleen klinken als: Maortie liep v'rbij.

Dit verschijnsel doet zich voor in alle dialecten van de Krimpenerwaard, Alblasserwaard en de Hoeksche Waard. Het is echter afwezig in de dialecten van Voorne-Putten én in het West-IJsselmonds.

Woordverschillen

Woordverschillen zijn sporadisch binnen het eiland IJsselmonde, al moet gezegd worden dat het moeilijk is om hier harde uitspraken over te doen gezien het feit dat grote woordenboeken (tot nu toe) ontbreken. Een woord splitst het eiland echter in tweeën en valt precies samen met de grens van de Koedood en dat is het woord voor daak of dakel: dêék, vêék.

Daak of dakel is rietafval wat langs de slootkanten aandrijft en klinkt in het westen als 'vêék' en in het oosten als 'dêék'. Opnieuw schaaft het West-IJsselmonds zich samen met de dialecten van Voorne-Putten, het West-Hoekschevaards en zelfs met bijkans het hele Zeeuwse taalgebied wat ook 'vêék' zegt. Het Oost-IJsselmonds schaaft zich ook hier wederom het Alblasserwaards en het Krimpenerwaards.

De toekomst zal leren of er nog meer woordverschillen bestaan binnen het eiland IJsselmonde.

Verdere onderverdeling van het West- en Oost-IJsselmonds

Iets wat beide dialectgroepen gemeen hebben met elkaar is dat verdere onderverdeling nagenoeg niet voorkomt. Het is dus goed mogelijk om te onderscheiden of een dialectspreker ten westen of ten oosten van de Koedood komt maar uit welk dorp precies is nagenoeg onmogelijk.

Zo verschillen de dialecten van Hoogvliet, Pernis en Poortugaal onderling nauwelijks tot niets. Ze vertonen alle drie de typische kenmerken van het West-IJsselmonds maar hebben geen échte specifieke eigen kenmerken waarmee ze onderling van elkaar te onderscheiden zijn. Hoogstens kan gezegd worden dat het dialect van Hoogvliet iets van de andere West-IJsselmondse dialecten verschilt dooreen enkel woord wat over is komen waaien uit Voorne-Putten ('koeblom' voor 'made-liefje' bijvoorbeeld). En hoewel het Rhooons qua vorming van verkleinwoorden een tussenpositie inneemt tussen het West- en Oost-IJsselmonds is het verder een puur West-IJsselmonds dialect.

Tussen de verschillende Oost-IJsselmondse dialecten bestaan ook vrijwel geen verschil. Of iemand Ambachs praat of Rekarcks, de verschillen zijn in het zuiverste dialect zéér klein. Daar zit echter ook de crux: het zuiverste dialect wordt niet meer overal gesproken ten oosten van de Koedood, op Hendrik-Ido-Ambacht na, is het als dagelijkse omgangstaal in de meeste dorpen zelfs grotendeels verdrongen. Hoewel er nog grote groepen sprekers zijn die het klassieke dialect nog kunnen spreken, bedienen ze zich in de dagelijkse omgang vooral met een regionale omgangstaal die zich het midden houdt tussen het klassieke dialect en gewestelijk Zuid-Hollands. Rotterdamse import en werken buiten het dorp zijn hier het meeste debet aan. Het hardst is het klassieke dialect verdrongen in de plaatsen Bolnes en Slikkerveer.

Hoewel er nog legio dialectsprekers zijn voor allebei deze dorpen, spreekt daar niemand het klassieke dialect meer. Om een goed beeld te krijgen hoe de klassieke dialecten zich hier deden verhouden tot de andere dialecten is daarom héél moeilijk.

Twee dialecten maken zich echter los uit de grote Oost-IJsselmondse eenheid en dat zijn de dialecten van IJsselmonde en Zwijndrecht.

IJsselmonds

Het eigenlijke IJsselmonds wordt nagenoeg niet meer gesproken. Ik heb tijdens mijn jarenlange veldwerk nooit het geluk mogen hebben om een 'echte' dialectspreker te horen en de gegevens uit de wetenschappelijke dialectliteratuur zijn spaarzaam. Te verwonderen hoeven we ons hier niet over: IJsselmonde kwam, net als Charlois, al heel vroeg onder de invloed van Rotterdam. De Van Brienoordbrug spleet het dorp doormidden en hoewel de oude dorpskern nog goed is bewaard, kan dit niet gezegd worden van de oude oorspronkelijke taal.

De enige directe bron die we hebben in het oorspronkelijke Oudijsselmonds is een ingevulde vragenlijst uit 1879, diezelfde vragenlijst werd ook ingevuld in het Rekarks, het oorspronkelijke dialect van Ridderkerk.

Hierin valt op dat het IJsselmonds voor elke lange 'aa' een ae klank heeft, terwijl de overige Oost-IJsselmondse dialecten ae en ao afwisselen. In de lijst staan woorden als 'maendag', 'praete' en 'gaen', in het Oost-IJsselmonds worden deze woorden uitgesproken als 'maondag', 'praote' en 'gaon'. Deze 'ae' werd daarbij ook nog 'zacht' uitgesproken terwijl de andere dorpen de klank juist scherp(er) uitspraken (en uitspreken).

Een ander verschil is de uitspraak van een 'ei'. Die blijft onveranderd dus in plaats van 'klaain' zei men te IJsselmonde dus 'klein'.

Zwijndrechts

Het Zwijndrechts wijkt sterk af van omringende dialecten als Rezoors, Heerjansdams en Ambachs.

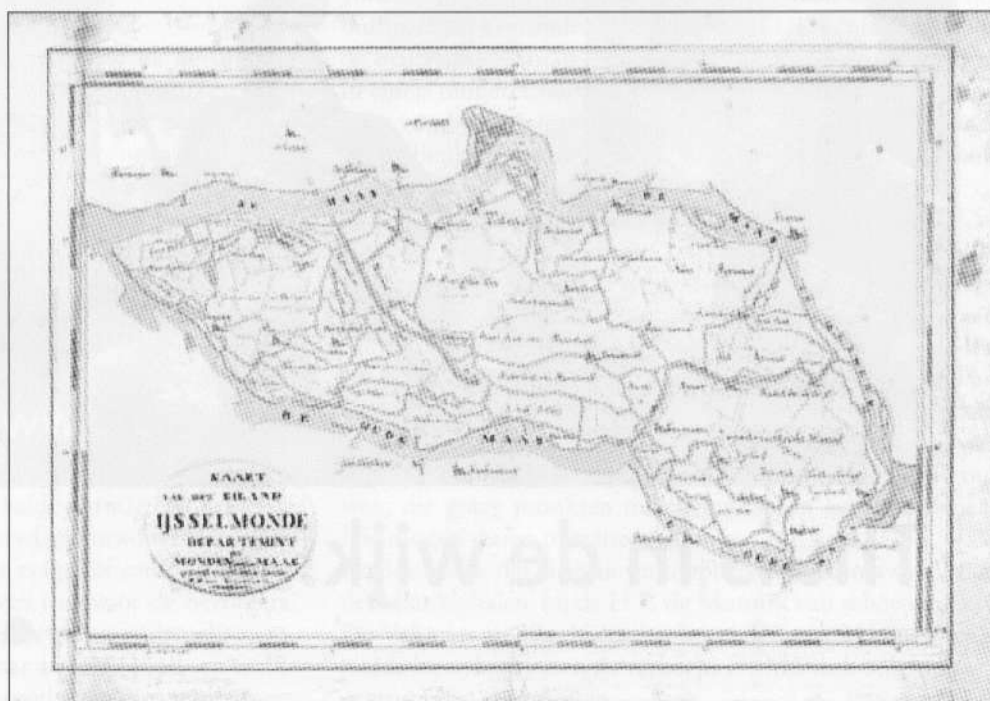
Het eerste belangrijke kenmerk waarin het Zwijndrechts duidelijk verschilt van de omringende dialecten is dat het Zwijndrechts vrijwel geen woorden kent met 'ae' erin. 'Daar' klinkt nog wel als 'daer' en 'waar' als 'waer' maar dan houdt het ook grotendeels op. Wie een spreker van het Ambachs beluistert, hoort héél regelmatig woorden voorbij komen met een 'ae' erin: 'zaeterdag', 's aevus', 'paerd', 'laet', enz.

In het Zwijndrechts klinken deze woorden allemaal met 'ao': 'zaoterdag', 's aoves', 'paord', 'laot', enz. Dit is zonder meer het duidelijkste verschil waarin sprekers van het klassieke dialect een dialectspreker uit Zwijndrecht zullen herkennen.

Een ander belangrijk kenmerk van het Zwijndrechts is dat men geen 'warke', 'varke' of 'arrem' zegt zoals elders in het Oost-IJsselmonds. 'Werke', 'verke' en 'errem', doet het Zwijndrechts zodoende zelfs wat aan het West-IJsselmonds denken. Als derde opvallend kenmerk dient genoemd te worden de t, die wordt namelijk aan het einde van een woord niet uitgesproken. Zo zegt men dus 'gekoch' voor 'gekocht', 'kas' voor 'kast', 'knech' voor 'knecht' enz. Nou is dit kenmerk binnen het Nederlandse taallandschap niet zo heel bijzonder. Het dialect van de stad Utrecht is er beroemd om, Rotterdammers vergeten deze letter ook regelmatig aan het eind van een woord én in Dordrecht is dit verschijnsel ook regelmatig te beluisteren. En juist in die laatste stad moeten we de oorzaak zoeken voor het feit dat het Zwijndrechts zo sterk afwijkt van de omringende IJsselmondse dialecten. Alle drie de kenmerken die ik hierboven opnoemde zijn namelijk ook kenmerkend voor het Dorts. Hiermee zeg ik niet dat het Zwijndrechts een letterlijke kopie is van deze stadstaal maar de directe nabijheid heeft wel duidelijk zijn invloed gehad.

Verschillen bestaan er dus ook tussen het Dorts en het Zwaandrechts. Zo zegt men in Dordrecht 'de malk kos zasteg cante', in het Zwijndrechts zegt men 'de melk kos zestig cente' net zo als alle andere Oost-IJsselmondse dialecten. Ook onbekend voor het Zwijndrechts is de typische Dortsse uitspraak van een 'ei'. Deze klinkt in het Dorts net eender als het Haags ('éé'). Het Dorts kent voorts nog een bijzondere uitspraak van de 'ui'. Deze klinkt opnieuw net eender als in het Haags ('éui'). In het Zwijndrechts schijnt deze klank te ontbreken al zijn er ook sprekers van het Zwijndrechts die er een ui op nahouden die sterk aan de Dordrechtse uitspraak doet denken.

*Wordt vervolgd
Stephan de Vos*

Kaart van het eiland IJsselmonde, zie de website:

<http://beeldbank.nationaalarchief.nl/na:coll:dat514056:00013002708>